

Utsyn over Vassfaret med vatna Nevlingen til venstre og Aurdalsfjorden til høyre. Foto: Jørn Jensen, Viken fylkekommune

15. Vassfaret

Den marginale utmarka

Flå, Nesbyen og Sør-Aurdal kommunar
Areal: 193,7 km² totalt, 109,7 km² i Oppland
Området ligg i landskapsregion 7) skogtraktene
på Austlandet
(Nasjonalt referansesystem for landskap – NIBIO).

PLASSERING

Landskapet ligg i eit skogsområde i grensetraktene mellom Valdres og Hallingdal. Det omfattar indre Vassfaret og den vestlege delen av Vassfaret og Vidalen landskapsvernområde, og følgjer same avgrensing som verneområda austover til Storrustfjellet.

SKILDRING

Landskapet følgjer det breie og skogkledde dalføret frå Strøsdammen i vest og ned mot Hedalen i aust. I den slake dalbotnen ligg vatna Øvre og Nedre Grunntjern, Skrukkefylla, Suluvatnet, Nevlingen og

Aurdalsfjorden omkransa av bratte skog- og fjellier på begge sider: Fledda mot nord, og Storrustefjell og Dyttholsfjellet mot sør.

Vassfaret var tidlegare tilhaldsstad for ein bjørnestamme, og for mange er området uløseleg knytt til skildringane av Vassfaret og jakta på slagbjørnen Rugg i forfattaren Mikkel Fønhus' bok *Der vildmarken suser*. Fønhus skreiv historia si i 1919, med inspirasjon frå det som er kjent som den lengste bjørnejakta i noregshistoria. Den DNT-merkte Ruggstien fører i dag opp til ei minneplate der bjørnen fall. Fønhus skildrar landskapet slik:

«Mellem kalkhvite fjell krøkte Vassfaret seg nordover. Det var en trang fjelddal uten folk. Men vilddyrene skrek, og vildmarken nynet ødets og vaarnattens sang. Gammel krokfuru i liene, snebøid bjørk i fjeldkraket, frodig unggran i dalbunden, alle spilte de kvistene ut og sang med.»

Men Vassfaret er meir enn villmark. Kulturminna viser ei langvarig og mangfaldig utnytting av utmarksressursar. Det er særleg kulturminne knytte til skogsdrift og fløyting som pregar området, men jakt, fangst, fiske, jernutvinning og småbruks- og stølsdrift har òg sett spor.

Skogsdrifta kan sporast tilbake til slutten av 1600-talet, med sikre kjelder om tømmerfløyting frå 1684. Som i andre skogsområde på Austlandet vart fløytinga i vassdraget særleg viktig då trelasthandelen auka i omfang utover 1700-talet. Det vart drive fløyting (eller brøtning, som det blir kalla her) fram til 1967. Kulturminne knytte til fløytinga er fire dammar, ved utløpet av Aurdalsfjorden, Nevlingen, Øvre Grunntjern og Strøsdammen. Ved demningane finst damvaktarbuer, overnattingshus for fløyttarar og skogsarbeidarar, naust og fiskebuer. Det er minst 18 kjende tømmerkoier i Vassfaret, fleire med stallar. Langs elvane mellom vatna er det spor etter forbyggingar, og i vatnet innanfor dammen i Aurdalsfjorden finst fleire lensedoppar.

Vi veit lite om tidleg busetjing i området. Under befolkningsveksten på 1700–1800-talet vart det trongt om plassen nede i hovudbygdene, og då gav dei marginale plassane i skogs- og villmarksområdet ei moglegheit for levebrød. Dei første kjende gardane vart rydda frå midten av 1700-talet og utover 1800-talet. På det meste skal det ha vore 12 bruk og 20–30 setrar her inne. Den vesle mølla ved elva mellom øvre og nedre Grunntjern vitnar om korndyrking. Kornhausten har likevel vore uviss, så mange livberga seg gjennom ein kombinasjon av skogbruk, jordbruk, jakt, fangst og fiske.

Vassfarplassen og Amundheimen, ved Nevlingen, vart begge rydda rundt 1750. På Vassfarplassen er berre stabburet opphavleg, dei andre bygningane er sette opp på tuftene etter tidlegare bygningar i seinare tid. Her er òg artsrike slåttenger. På Amundheimen står i dag to lafta hus, som i seinare tid fungerte som skogshusvære. Like ovanfor står ei lita jakthytte i sveitserstil som truleg vart reist rundt 1900. Skulestua for området stod på Vassfarplassen frå 1866, men vart seinare flytta til Amundheimen.

Den siste garden vart fråflytta i 1914. Den siste fastbuande i området var Berte Skrukkefyllhaugen (1854–1950), som voks opp på plassen Skrukkefyllhaugen ved vatnet Skrukkefylla mellom Aurdalsfjorden og Nevlingen. Plassen vart rydda rundt 1840 og fråflytta etter brann i 1891. Berte og mannen budde i Vassfaret til 1921. Frå 2012 er stue, låve og fjøs gjenreiste på Skrukkefyllhaugen. Fleire setrar har bevarte eller gjenreiste hus.

Under andre verdskrig vart hovudkvarteret for heimefrontbasen «Elg» etablert her, og fjellpartia rundt Vassfaret vart brukte mykje som slepplass for forsyningar frå England. Ein kan framleis finne sleppkonteinrar i området. På Vassfarplassen og Amundheimen vart det arrangert troppssjefskurs, nokre av dei første og mest omfattande kursa som vart haldne i det okkuperte Noreg.

Fleire hus har hatt ulik bruk, mellom anna vart dei fråflytta husa på småbruka tekne i bruk som skogshusvære. Fleire av bygningane her kan truleg knytast til både jakt, fangst, fiske, jordbruk og skogbruk. Dette er karakteristisk for eit område der ressursane i utgangspunktet er marginale for fast busetjing, men

Stabburet på Vassfarplassen, med utsikt ut over Nevlingen. Foto: Ragnhild Hoel, Riksantikvaren

Retten innfor dammen i Aurdalsfjorden står framleis fleire lensedoppar ute i vatnet, og på land like bak står den gamle damstua.

Foto: Ragnhild Hoel, Riksantikvaren

der ei brei og mangfaldig utnytting av det som var tilgjengeleg, likevel gjorde det mogleg å leve her.

Etter etablering av verneområda i 1985 vart det laga ein kulturvernplan for delar av Indre Vassfaret, som mellom anna la vekt på vedlikehald av kulturminne og på å revitalisere skogsdrift i undervisningssammenheng. Ein avtale mellom Fylkesmannen i Oppland og grunneigarar var knytt til planen, som sist vart revidert i 2003. I perioden 1991 til 2007 vart det drive tradisjonell hogst, køyring og fløyting.

LANDSKAPSKARAKTER

Karakteristisk for Vassfaret er store og villmarksprega skogsområde, med vassdraget som sentralt landskapselement. Det er mange kulturminne etter fløyting og skogsdrift. Småbruk, skogshusvære og andre kulturminne fortel om både fast og temporær busetjing i området, basert på eit marginalt mangesystem knytt til jakt, fangst og fiske, skogbruk og gardsdrift.

NASJONAL INTERESSE

Dei store, villmarksprega barskogområda i Vassfaret er karakteristiske for indre delar av Austlandet. Vassfaret og det rike dyrelivet her er i tillegg kjent for mange gjennom skildringane til forfattaren Mikkel Fønhus. Kulturminna i Vassfaret er typiske for den breie og mangfaldige utnyttinga av utmarksområde som prega det norske samfunnet i perioden frå 1750 og inn på 1900-talet. Den tidlege fråflyttinga av fastbuande, kombinert med lite nyare utbygging, har ført til at kulturminna er relativt godt bevarte og gir eit tidsbilete frå ein periode der alle tilgjengelege ressursar i området vart tekne i bruk. Området er eit typisk døme på korleis folk livberga seg under marginale tilhøve, og kan gi oss mykje kunnskap om dette.

SÅRBARHEIT OG RÅD FOR FORVALTNING

Området ligg i landskapsvernområda indre Vassfaret og Vassfaret og Vidalen, og fleire mindre område innanfor desse områda er freda som naturreservat. Her er det verneforskriftene og forvaltningsplanane som gjeld. Statsforvaltarane har forvaltningsansvaret for verneområda.

Området er sårbart for attgroing av opne kulturmarker på plassane, og dermed tap av kulturavhengig naturmangfald. Dessutan er det utsett for forfall og tap av kulturminne som er knytte til plassar, setrar, skogsarbeid og fløyting. Kulturminne knytte til fløytinga som ligg i sjølve vassdraga, er utsette for erosjon og skade frå vasstrykk og isskuring, og krev regelmessig vedlikehald.

KULA-området bør visast som omsynssone c) i kommuneplanens arealdel, med særleg omsyn til landskap. Det bør utarbeidast retningslinjer for omsynssona og dessutan generelle føresegner til kommuneplanens arealdel for å ta vare på verdiane og setje rammer for arealbruken.

Viktige punkt for planlegging og forvaltning av dette landskapet:

- > Systematisk registrering av kulturmiljø bør gjennomførast, følgd av tilstands- og verdivurderingar, og dessutan aktuelle istandsetjings- og vedlikehaldstiltak.
- > Areal på plassane og setrane bør skjøttast slik at dei blir haldne opne.
- > Den tidlegaste historia til området bør kartleggjast betre for å utdjupe biletet av bruken av utmarksressursane.
- > Byggje- og vedlikehaldsplanar bør ta høgde for endra klima, slik at kulturminna blir sikra best mogleg.

